

AZERBAJCAN - GAGAUZ FOLKLOR İLGİLERİ Güllü MEMEDOVA (Azerbaycan)

18. asirin sonu 19. asirin evvellerinde Bulgaristan'dan Rusiyaya köçen Gagauzlar indiki Moldova'nın cenubunda yerleşen Bucak düzündü özlörüne sığınacak tapınıştırlar. Stolin'in Kafkaz, Kazanıştan ve Özbekistan'a köçürtmüştürler.

Dilleri Türk dillerinin Azerbaycan Türk, Türkmen dillerinin de dahil olduğu Oğuz kurupuna ait olan Gagauz halkının masallar, söyleşler (atasözleri), Hoca Nasrattin'in fıkraları, türkü, maani ve bilmeycelerle zengin özüne mehsus folkloru var.

Gagauz folklorunun toplanmasıyla ilk defa Rus alimi Valentin Moskof meşgul olmuştur. 19. asirin sonunda o, Varşava'da yaşayırdı. Burada Moskof askeri hidmetteolan iki Gagauzla tanış olur, onların dili ile maraklanır. Az sonra o, Bessarabiya'ya, Gagauz köylerine gelir, uzun müddet Beşalma ve Etulide kalarak bu halkın yaşayışı ve adet-eneneleri ile yakından tanış olur, şifahi halk edebiyatına dair hayli material toplayın 1901 - 1902. yıllarda B. A. Moskof "Bender" kazasının Gagauzları (Etnoğrafiya oçerkleri ve materilalları) " adlı kitap buraktırır. 1904. yılda ise onun "Bessarabiyalı Gagauzların danışıkları "kitabı akademik V.V. Radloff'un redaktesi ile çap edilir.

20. asirin ortalarından Gagauzların şifahi halk yaratıcılığına marak daha da artır. Tez, tez Bucak düzüne ekspedisiyalar teşkil edilir, yaşlı , ihtiyar kadın ve kişilerin söyledikleri maani, bilmeyce, masal ve atalarsözleri kaleme alınırđı.

Gagauz folklorunun sistemli toplanmasında L. A. Pokrofskayanın da rolü büyüktür. O, hale Leningrad üniversitesinin aspirantı olarken Gagauzların mahni yaratıcılığı mövzusunda dissertasiya yazırdı. Bununla ilgili o, Gagauz köylerini gezir, lazimi material toplayırdı. Elde olunan materiallardan L. Pokrofskayanın sonraki kitaplarında da istifade olmuştur. ("Grammatika Gagauzskogo yazıka sıravnitelnom Osveşenil" M.1978)

Bu sahade akademik N. A. Baskakof'un da rolü az deyil.

Çok şaheli Gagauz folklorunadikkatle nezer salsak, onun Azerbaycan folkloru, ümumiyyetle diğerk Türk dilli halkların folkloru ile ne kader birbirine benzediyini aydın görerik. Bu da tesadüfen bele deyil. Evveller oda, aya, güneşe sitayiş eden Gagauzlar sonralar Bolgar-Yunan koşunlarının tezyiki altinde mecburen Hristianlığı kabu etseler de bu güne kader öz Oğuz adlarını (Gag - Oğuz), dillerini ve zengin folklorlarını koruyup saklayabilmişler.

Gagauzların folklor yaratıcılığında halk mahnıları (türküler ve maaniler) özüne mehsus yer tutur. Asirler boyu yurdan yurda koçen Gagauz halkının istek ve arzuları, sevinç ve kaderleri bu türkü ve maanilerde öz eksini tapınıştır. Bu halkın mahnı yaratıcılığında türkülere daha çok yer verilir. Onlar tarihi, mehebbet ve sair mövzuları eks etdirirler. "Mirçu", "Marinki", "Düün türküsü", "Oğlan, oğlan" ve b. türüklerin ekseriyetinde eske Azerbaycan halk mahnılar ile okşarlık, yakınlık aydın görünür. Birçok türküler ise Gagauzların oğuzlardan çektiğine parlak misaldırlar. Meselen, Gagauz halk türküsü "Padişahdan kiät geldi" tarihi - arkeoloji abidelerde, eski Türk menbelerinde ilk Oğuzların meişetine ve kahramanlığına ait olan lirik ve epik mahnılara ("kaval türküsü;" mulan türküsü'Ve b.) çok benzeyir. Burada 4. asira aid edilen mulan türküsü ile padişahdan kiät geldi, gagauz türküsünü mükayise etsek yerine düşer. Bele ki, mulan türküsünde kardaşı olmayan mulan oğlan geyiminde asker gedir, on iki yıl orada arkadaşları ile beraber yaşayir, lakin herkes onun kız oldğunu bilmir. On iki yıldan sonra Mulan evvelki kız paltarını geyinir ve arkadaşlarını hayret içinde koyur:

Savaş geyimini çıkardı,
Eski zamanlardaki geyimlerini geydi.
Pencerenin kenarında güzel saçlarını daradı
Aynanın karşısında başına bir gül takdı.
Kapıdan çıktı, arkadaşlarını karşıladı,
Arkadaşları hayrette kaldılar.
Mulanın kız olduğunu anlamamışlardı.

"padişahdan kiät geldi" türkünde de Budorkanın kardaşı olmadığı için atasının yerine özü asker gedir. Oğlan geyimi

geyinir, at minir, kılınç, aynadır, herkes onun kız olduğunu bilir. Asker hizmetini tamamlayan Budorka öz kafadarlarına bele deyir:

"- kalın salıceylan, bu kafadarlar,
Kalın salıceylan, bu dostlar, Kız
geldim kız giederim, Beni de kimsey
annamadı"

Gagauz türkülerini bir kısmı de toy ve yaş merasimlerine aiddir. Eğer toy merasiminde okunan türkülere baksak görerik ki, onların her biri halkın üreyinde uzun illerden beri derin kök salam her hansı bir adetle sık bağlıdır: "Düğün türküsü;" "Gelin türküsü;" braş türküsü; "Hamur türküsü;" pelik türküsü "Halam, Ilyanka" ve başkaları.

Gagauzlar adeten toya cüme akşamı çörek bişirmekle başlayırlar. Ekmek bişirmek için hemir yoğurulanda "humur türküsü" okunur. Şenbe günü akşam gelinin saçını hören vakit "Pelik türküsü" okuyorlar. Saç hörme vakti "Gelin türküsüne seslenir. Gelinin dilinden okunan bu türkülerde onun öz geneliyi ile vidalaşmasından , er evinde onu nelerin gözlediğinden, ata anadan ayrılmanın ne ağır olduğundan danışılır. Eski türkülerin çokundan belli olur ki , kızı istemediyine getmeye mecbur edirlir:

"- Necin verdin, mali,
Beni aşırıya? Vermedin
beni İstediime?
Aşırı yolun tozu dinmöz,
Benim gözümde Yaş
kurumaz...

Gelinin saçı hörüldüksen sonra hamı beyin üzünün kırılmasına, teras edilmesinde iştirak etmek için onlara giderler. Burada da "Traş türküsü" ve "üve türküsü" okunur. Bu tür adetler bir çok Türk dilli halklarda, o cümlelerden Azerbaycanın ayrı - ayrırayanlarında indi de galmaktadır; Teras etmek, kapı parası ve sair. Gagauz folkloru ile Azerbaycan folkloru arasındaki ilgileri

nezerden keçirirken Gagauz maanileri ve Azerbaycan bayatları özlerine hüsüsü dikkat taleb edir:

Bir taş attım yamaca
Bir kuş urdum alaca
Alacası boyunca
Laf etmedim doyunca
liki kaya uz gider,
İçi dolu kız gider
Kaya içi kıymıklı
Kız istemez bıyıklı.

Yukarıda gösterdiğimiz maaniler forma ve mezmun çenetten Azerbaycan bayatlarına yakındırlar. Lakin ele bayatlarda da vartır ki, maaniler arasında onların analoglarına rast gelmek olar:

Endim çeşme başına,
Bir kız çıktı karşıma
Sevgi nedir bilmezdim
O da geldi başıma

Azerilerin seve seve okudukları bu bayatı Gagauz maanisine nede de yakındır:

Endim çeşme başına,
Yazı yazdım taşına.
Sevgi nedir bilmezdim
O da geldi başıma

Gagauzlar dede - babalarımızın asirlerden beri sinaktan çıkan, hayat tecrübesinden ireli gelen söyleyişlerini (ata sözlerini) indiyedik koruyub saklayır ve yeri gelende onlardan istifade edirlar. Halklarımız arasındaki yakınlık, aynı köke bağlılık, dil kohumluğu özünü atalar sözleri ve zerb meselelerde daha kabarık gösterir.

Yabaniyi ne kader besle,
O hep duaya baker (Gag)
Canavarı ne gader beslesen, bir gözü yine de meşeye bakar. (Azerb.)

Tamahlık adamı kaybeder (Gag)
Artık tamah baş yarar (Azerb.)

Boboçları ygüzün sayerlar (Gag) Lüçeni payızda sayarlar
(Azerb.) Tok olan aç olanı inanmaz (Gag) Tokun acdan ne
haberi var (Azerb.) Bizce tahmaca ve bilmeyceler arasındaki
okşarlığı üzere çıkarmak için bir nece bilmeyce misal
getirmeyimiz kifayet
eder:

Yer - doymur, gider - gelmeer. (Soba hem tütün)

Var bir ev içi dolu insan,

Ama yok ne kaptu ne penceresi. (Kabak)

Bızdık, bızdık,

Otutiki kızdık,

Vakit geldi - öldük,

Vakit geldi - öldük,

taftaya dizildik. (Sinekler)

Bayatı, mahın, atalar sözleri ve tahmacalarda olduğu gibi
Nasrattinlerimizin letifeleri (fıkraları) arasındaki okşarlıkta hey-
ratamızdır. Çok vakit aynı letifeler her iki halkın dilinde sesleni-
lir. "Padişah hem eşek", "Göz ilaca", Yorgan gitti kavga da
bitti" ve başkaları.

Bunlardan dave, gagauzlarda da Köroğlu, tepegöz, dev
kibi folklor semler Akademiyasının nezdinde olan Ga-
gauzşinaslık sobesinin bir grup işçileri Kabardin - Balkariyanın
Gagauzlar yaşayan köylerine ekspedisiya teşkil etmiştir. Bu
köylerden birinde onlar ihtiyar bir gagauz kadınıyla, kısacık
Aleksandra Andreyatna ile görüşürler. Bu kadının söylediği re-
vayetler "Dede Korkut" boylarına çok benzeyir: Padişahın
oğlu düşmenin zindanında yedi yıl eziyyet çekir, ata
anasından haberi olmur, giden gelen yolculardan onların halini
nisoruşur:

Bir vatan oldu bize

Zindanın taşı,

Nerden gelir - geçersin

Bezergan başı

Yolcular nereden olduklarını söyleyenden sonra o, evine
haber yollayın

Yedi yıldır yatarım Ben
da bu yastıylan Altın
kılıç duruyor Küfü da
paslanıyor Çok
selemner götürün
Padişah babama..

Gagauz folklorunda masallar da esas yerlerden birini tutar. Halkın hayatı, arzu ve istekleri diğer folklor janrlarında olduğu gibi, masallarda da öz ekşini tapmıştır. Zulmetin yarılacağına, ışıklı geleceye, hayır güvvelerin şer güvveler üzerinde kalebesine inam halk nağıllarının ve efsanelerinin seciyyevi hüsüsietlerindedir. Bu masalların çoku meişet masallarıdır. Onlar sadece emek adamlarının meişetini eks ettirirler. Burada esas kahramanlar da kentliler, sanat adamları, hoşbahtlık aktaran igid oğlanlardır. Masallarda hayırhaklık, alicenablık, merhemet gibi hissler tebliği edilir "Ivançu", "El deyirmanı", "Altınbeygir", "Cüce bodur", "Ayı kylaklı çocuk" ve diğer masallar zalim keşiş, Sahibkar ve padişahlara karşı yöneldilmiştir: "Caniş", Balakir hem çorbacı", "Bodur", "Kırk toğlu", ve b. Bazı masalların kahramanı ise özü bir karış, sakalı ve bığı iki karış olan balaca, lakin çok ferasetli oğlanagazdır: "Cüce bodur", "Pirku" Gagauz halk nağıllarında birliyi (Masal - bilmeyce), eliaçıklığı, alicenablığı ("komşuluk, edalet"), tamahkarlığın ağır agibetini ("Tamah Karga") gösteren masallar da var. Bu masallar öz motif ve süjetleri ile kökü oğuzlara bağlı olan bir çok Türk dilli halkların nağıllarına çok yakındırlar. Gagauz halk nağıllarında rastlaştığımız dev, tepegöz, Cadu Karı ve b. Türk dilli halkların mifik suretlerine aiddirler. bunun sübuta ehtiyacı olmadığı bir nalda Gagauz yazıcısı s. Bulgarın bu yakınlarda (1990) çapdan çıkan "Dev adamın oğlu" kitabına yazdığı ön sözde ("V. Soavtorstve narodam" ("Halkla birlikte")) Gagauz P. Çebotar gayd edir ki "Gagauzların mifik sistemi esasen hris-tiyandır". Onun bu yanlış fikri ile Gagauz mitologiyasını derinden bilen herkes razılaşa bilmez. Gagauzların mitik tefekküründe de kurt, canavar.obrazı özün

möhkem yer elemiştir. (tesadüfi deyil ki, bugün gagauzların bayraklarında kurt başı tasvir olunmuştur.) Bazi Gagauz masallarında da canavar suretine ve hatta canavar yortuları hakkında revayetlere de rast gelirik. Canavar yortuları çobanlar arasında en anılan yortularındandır. Buna bazen canavar orucu da deyirler. Kışın başlangıcını bildiren bu canavar bayramı vakti halk deyimine göre kesici afetlerden (bıçak , balta, kılıç, kayçı ve b.) istifade etmek olmazmış. Bir de ki, çobanlar koyun kesecek olsalar gerek mutlak canavarın payını onun yuvasının ağızına koysunlar. Yokrsa canavar bütün yılı hemen çobanın sürüsüne dağ çekecekti.

Aynı adete Azerbaycan'ın bir sıra koyunculuk ayolarında, o cümleden Kazak ve Borçalıda da rast gelinir. Başka bir masala dikkat vererek. Bu Gagauz halk masalı "Ayı kylaklı çocuk"dur. Burada üç dost - Kurgen kıvradan, taş tolayan ve Miticaduger ve keddar dadunu tutmak için kuyuya salırları. İki korkup geri çıkar, yalnız Miti yeraltı aleme düşür ve orada üç kızı cadunun elinden hilas edir, lakin "dostları" pakıllıkla onun kendirini kesir ve kuyuda koyurlar. O ise Azerbaycan halk nağılındaki Melik Mehmed kibi neheng kuşun balalarını ölümden kurtarır ve evezinde kuştan onu ışıklı dünyaya çıkartmasını haiş edir. "Melik Memmedin nağılı"ndaolduğu kibi Miti de kuşun beline minir ve kuş "gak" deyen de su "guk" deyen de et verir. Belelikle de hem Gagauz masalının kahramanı Miti, hem de Azerbaycan halk nağılının kahramanı Melik Memmed ışıklı dünyaya çıkar ve kurtardığı kızların en küçüğü ile evlenir.

Bele bir hayretedici okşarlık Gagauz halk masalı "tamah karga" ve Azerbaycan halk nağılı "Serçe" de de var. Tamahkar karganın başına gelen bütün mecaralar bizim serçenin de başına gelir. Tekçe masalın sonu karga üçü facie ile kurtarır. Onun kaçırdığı kızın eri ve kayınatısı karganı öldürüb gelini elinden alırlar.

Aynı tür okşarlığı Gagauzların "Trakalı öküz" azerilerin "Göyçek Fatmanın mağılı"nda da, diğer nağıllarda da görmek olar.

"Dede korkut" boylarında ve bir çok Azerbaycan halk nağıllarında biz Türk dilli halkların (Buna eski Yunan menbele-
rinde de rast gelinir) mitologiyasındna esas suretlerden biri
olan Tepe göz de rastlaşırık. Bununla elakedar Gagauzlar
arasında tepegözle ilgili mevcut olan rivayetlere nezer salak.
Bu rivayetler vaktile V. A. Moskof tarafından derlenmidir. Ga-
gauzlarda Oğuz efsanelerinde rast geldiğimiz tepegöz
hakkında iki rivayet var. Her iki rivayeti okuyarken görürük ki,
tepgöz yerli camaata kan uddurur, sürülerini çalib-çayır, eline
keçen koyun-kuzunu ve insanları yeyir. Onun alnında tek bir
gözü ve sihirli bir üzüyü varmaş. Lakin bu rivayetlerde Oğuz
efsanelerinden ("Başat tepegözü öldürdüğü boyu beyan
eder") farklı olarak heçkes Tepegözü öldürmür, kahramanlar
ise yalnız onun gözünü çıkardır ve koyun derisi giyinerek
kaçıb canlarını kurtarırlar. Umumiyetle, kahramanın koyun
derisi giyinerek canının kurtarması ve Tepegözün tek gözünün
çıkardılması motifi Oğuz efsanelerindeki motifle aynıdır. Bu da
diğer folklor numuneleri gibi Gagauzların köklerinin Oğuzlarla
bağı olduğunu bir daha süboz edir.

yukarıda hakkında bahsettiğimiz Azerbaycan Gagauz folklor
ilgileri diğer Türk dilli halkların (Hakas, Çuvaş, Türkmen,
Karaçay, Balkar...) folkloruna da aid olabilir. Bu da umumi
kökle ve dil yakınlığı ile izah olunur.

Son vakıtlar gec de olsa, ölkemizde Türk dilli halkların
hayatına, tarik ve edebiyatına marak artmışdır. Bu da yakın
zamanlarda onların çağdaş edebiyatı ve zengin folklorunun
öyrenilmesinde mühüm rol oynayacaktır.

Güllü Yoloğlu (Gülmemmedova)